

Jacques Le Goff, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?* Beograd: Clio, 2010., 345 stranica

Iako se srednji vijek prečesto doživljava kao neko mračno i nama danas sasvim otuđeno doba, sva novija istraživanja i svako malo pozornije promišljanje povijesti upućuje nas da tomu nije tako. Upravo suprotno, suvremena Europa baš u srednjem vijeku pokušava pronaći zajedničke korijene današnje gospodarsko-političke uljudbe. Tako se ponekad može činiti kako duh davnoga carstva Karla Velikoga pomalo "proviruje ispod skuta" današnje Europske unije. Takvome promišljanju suvremenosti i prošlosti europskoga kontinenta / prostora svakako se mogu pronaći brojne zamjerke, koje nužno proizlaze iz "ptičje vizure" čitavoga koncepta i povlačenja paralela i analogija u tako velikome vremenskom luku. Stoga ova najnovija knjiga velikoga francuskog historioografa Jacquesa Le Goffa, prvotno objavljena 2003. godine u Parizu, pogađa i samu bit historiografije kao znanosti - objasniti kakvi su nam korijeni i kamo nas mogu odvesti. Beogradska izdavačka kuća Clio prepoznala je vrijednost ove studije i priredila njezino srpsko izdanje u prijevodu Vere Pavlović i Vedrana Triljića.

Ovo izdanje, nakon uvoda naslovljeno "Uvertira - Pre srednjeg veka" (15. - 23. stranica), podijeljeno je na šest većih cjelina u kojima Le Goff - upravo u duhu francuske historiografije - pokušava orisati horizonte mentalnih, duhovnih i materijalnih obzorja srednjovjekovne Evrope. To nije pokušaj pisanja europske povijesti nego - kao što sam autor kaže - nastojanje da se "ukaže na (...) ono što je, u manjoj ili većoj meri, sputavalo i kvarilo" europsku ideju, tj. pokušaj da se dokaže "(...) da su ta stoleća (4. - 15. vek) imala presudan značaj i da je od ukupnog nasleđa današnje i sutrašnje Evrope najvažnije ono srednjovekovno" (11).

Ipak, svako poglavlje predstavlja vremenski odsječak europske povijesti kroz koje Le Goff pokušava dočarati slojevitost europskih

tradicija, pokušaje i pogreške premošćivanja političkih, geografskih, kulturoloških i općenito idejnih koncepata koji su ujedinjavali (i razjedinjavali) europski prostor; poglavito u kontrapunktu prema Istoku i/ili Aziji. Stoga prvo poglavlje i nosi naslov "Začeće Evrope, 4. - 8. vek" (25. - 42. stranica), a autor pokušava objasniti polagani prijelaz antike u srednjovjekovlje pri čemu je kršćanstvo kao ideja, zajedno s brojnim drugim političkim i kulturnim fenomenima, uvelike doprinijelo stvaranju Evrope u onome opsegu u kojemu je danas, manje ili više, doživljavamo. Sljedećim poglavljem "Neuspela Evropa: karolinški svet 8. - 10. vek" (43. - 55. stranica) Le Goff maestralno ukazuje da ideja kontinuiranoga napretka nije imanentna povijesnome razvoju. Naime, iako se Karlo Veliki i Karolinzi često smatraju jednim od "očeva" današnje Evrope, to baš i nije tako. Ideja Karla Velikog bilo je carstvo, ali osnovne značajke toga carstva nisu bile komplementarne europskoj ideji. Upravo suprotno, no sredstva kojima su se služili Karolinzi (prije svega kršćanska vjera) i neki krajnji dosezi postavili su temelje za sljedeću razvojnu dionicu Evrope. Prekretnica je bila oko godine tisućite, stoga autor sljedeće poglavlje naslovljava "Sanjana Evropa i moguća Evropa hiljadite godine" (56. - 66. stranica). To je bilo vrlo kratko vremensko razdoblje u kojemu su, zapravo, položeni i konsolidirani temelji za dalji europski razvoj - napokon su okončane seobe naroda na europskome prostoru, polako se vraća transkontinentalna trgovina, nestaje Karolinško Carstvo i nastaje Sveto Rimsko Carstvo Njemačkoga Naroda koje će - isprva samo idejno, a s vremenom i realno - označiti okosnicu europskoga Zapada. Sve su to bili preduvjeti novoga smjera razvoja koji obuhvaća poglavlje "Feudalna Evropa 11. - 12. vek" (67. - 126. stranica), organizacijske jedinice kojega Le Goff vidi u utvrdama, vlastelinstvima, selištima i župnome sustavu. Glede društvenih odnosa ovo je razdoblje ključno u definiranju tzv. trostaleškoga društva: *oratores*, *bellatores* i *laboratores* postaju pilari društvenoga ustroja. No, jednako tako preplitanja i uplitanja

pojedinih slojeva u funkcije onih drugih dovest će do potrebe za novim reformama. Uz pisanu kulturu ponovno se javlja i tzv. narodna kultura, koja je velikim dijelom bila pod utjecajem kršćanstva, ali i raznolikih "iskrivljenja" te ideje. No, ključna pojava tzv. "novoga kršćanskog humanizma" odvest će europski prostor prema tzv. "renesansi 12. stoljeća" zajedno sa svim prednostima, problemima i paradoksima koji su prethodili i bili posljedica tih gibanja. Nekako logičan nastavak na spomenutu renesansu bilo je gotičko 13. stoljeće, koje Le Goff naziva "Lepa Evropa gradova i univerziteta. 13. vek" (127. – 192. stranica). Taj uzlet Europe autor promatra kroz uzlet četiri segmenta europskih društava. Na prvome su mjestu gradovi, potom razvoj trgovine, napredak obrazovanja (i pojava sveučilišta) te na kraju uspon tzv. prosjačkih redova djelovanje kojih je uvelike oblikovalo svjetonazor onovremenih Europljana. No, upravo je grad kao prostorno-gospodarsko-društveni fenomen uvelike obilježio daljnji razvoj srednjovjekovne Europe i ostao živućom tradicijom prošlih vremena čak i danas. Pri tome, kao što to LeGoff lucidno upozorava, gradska proizvodnja i postupni razvoj manufaktura bili su fenomen koji je potaknuo razvoj trgovine, a ne obrnuto, kao što se često predmnijeva (138. – 139. stranica). No, osim trgovine robom 13. stoljeće donijelo je i rast "trgovine znanjem" - uspostava i procvat sveučilišta samo su produžili tzv. renesansu 12. stoljeća, a dominacija skolastike na velika je vrata uvela knjigu (kodeks) u povijest pisane riječi na europskome prostoru. Taj prosperitet srednjovjekovnih društava u svojoj pojavnosti velikim je dijelom bio u nesuglasju s načelima kršćanstva i gregorijanske reforme koju je propagirala Crkva. Sve je to dovelo do niza svima nam poznatih društveno-vjerskih pokreta koje je Crkva proglasila heretičkim, no ti procesi iznjedrili su u krilu Crkve tzv. prosjačke redove djelatnost kojih je - prije svega u urbanim područjima - uvelike obilježila razvijeni srednji vijek. Svi ti procesi obilježili su i mentalni razvoj Europe, a isto-vremeno na neki način zaokružili europsko

samoviđenje u "srazu" s "onim drugima" od kojih su u 13. stoljeću završni potez na slici "drugih" uobličili Mongoli (186. – 187. stranica). Vremenski luk srednjovjekovnih gibanja Le Goff zaključuje s poglavljem "Jesen srednjega veka ili proleće novih vremena?" (193. – 239. stranica) u kojemu promatra "dihotomiju" 14. i 15. stoljeća obilježenih krizama i nestabilnošću, koje su, na neki način, otvorile vrata novim razvojnim procesima Europe prema renesansi. Krize, ratovi, epidemije i pošasti (poput gladi) i ranije su pohodile europski kontinent, no, kao što Le Goff lijepo sumira, "njihova snaga i pojedini novi aspekti ostavljali (su) do tada neviđen utisak" (193. stranica). Čitav taj sklop "nesretnih okolnosti" postupno je doveo do nove osjećajnosti koja se zrcalila kroz sintagmu *memento mori* te postupno oblikovala čitav sustav *artes moriendi*, što je ostavilo dubokoga traga i u umjetnosti kasnoga srednjeg vijeka. No, pored toga, kao što Le Goff vješto skicira, mijene kasnoga srednjega vijeka ostavile su traga i u društvenome tkivu, što u krajnjoj konzekvenci dovodi do novih crkvenih raskola i pojave tzv. "novih heretika" - husita (207. – 215. stranica). S druge strane, nova tehnološka "otkrića" (poput stroja za tiskanje) dala su nov zamah intelektualnome uzletu Europe, ali i diseminaciji političkih ideja u kojima se "bojažljivo" pojavljuje i nacionalizam. U tome svjetlu susret s novom "prijetnjom s Istoka" - Osmanlijama ipak nije ojačao unutrašnju koheziju i samoidentifikaciju Europljana u srazu s Azijom. Štoviše, Europa kao da se "okrenula od Sredozemlja" i potražila neka nova tržišta. Atlantik je pružao nove mogućnosti i izazove, što je nužno bilo popraćeno i dodatnim razvojem brodogradnje i daleke plovidbe (234. – 239. stranica). Sve je to vodilo i širokome razvoju prekomorske trgovine, uspostavi novih gospodarskih smjerala i stremljena. I kao što Le Goff zaključuje: "Evropa s kraja 15. veka bila je Evropa dragocenog vremena, vremena koje su prisvojili pojedinci i zajednice, sastavni delovi moguće Evrope" (248. stranica).

Ovo zanimljivo pisano znanstveno djelo, iako nema tipični znanstveni kontrolni aparat (bilješke), popraćeno je s čitavim nizom korisnih uputa i pomagala koji će čitatelju olakšati “kretanje” kroz stoljećima udaljen srednji vijek. Tako se tu mogu naći karte Rimskoga Carstva u 4. stoljeću (251. stranica) i položaja Europe na razmeđu srednjega i novoga vijeka (252. – 253. stranica). Potom je tu i kronološka tablica najvažnijih europskih i izvaneuropskih događanja iz razdoblja srednjega vijeka (255. – 267. stranica), iza koje slijedi iznimno koristan detaljan popis upotrijebljene literature tematski podijeljen prema poglavljima same knjige (269. – 320. stranica), a na samome kraju čitatelj može pronaći indeks osobnih imena i geografskih pojmova (321. – 338. stranica).

Sve u svemu, i ova knjiga potvrđuje Le Goffa kao vrhunskoga medijevista, a izvanredno zanimljivo koncipiran tekst nanovo ukazuje na sve vrijednosti i doprinose francuske historiografske tradicije. Jedino što se možemo zapitati jest gdje su tu hrvatski izdavači historiografskih naslova.

Gordan Ravančić

Chris Wickham, *The Inheritance of Rome. A History of Europe from 400 to 1000*, London: Penguin Books, 2010., 651 stranica

Razdoblje nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva smatra se mračnim dobom Europe. Međutim, kao što ni u Grčkoj u “mračno doba” između pada mikenske civilizacije i početka novog razdoblja pismenosti i kolonizacije u 8. stoljeću prije Krista nije došlo do zamiranja svakoga života, pa čak ni do apsolutnoga siromaštva, tako ni u Europi situacija nije bila potpuno crna kako se ponekad zamišlja. Knjiga Chrisa Wickhama, profesora srednjovjekovne povijesti sa Sveučilišta u Oxfordu, pokazuje upravo to. Kroz niz pojedinačnih primjera vidimo kako su se

život, kultura pa i pravni i financijski sustav nastavljali dalje i nakon što je, gledano iz naše perspektive, završio stari vijek.

Na početku knjige nalazi se niz karata: Rimsko Carstvo godine 400., zapadna Europa godine 500., zapadna Europa godine 1000., Abasidski Kalifat; sjeverna i istočna Europa oko godine 1000., Britanija i Irska u ranome srednjem vijeku, Italija u ranome srednjem vijeku, Franačka država 843. godine, Španjolska u ranome srednjem vijeku te Bizantsko Carstvo (oko 1000. godine). Svi su spomenuti dijelovi svijeta predmet proučavanja u sljedećim poglavljima.

U uvodu (stranica 3. – 18.) autor, između ostaloga, naglašava da rani srednji vijek nije mitsko doba rađanja nacionalnih država, kao što nije ni jednostavno prijelazno razdoblje između staroga vijeka i renesanse. Što se nacionalnoga identiteta i osjećaja pripadnosti jednoj državi tiče, vrijedi spomenuti da je jedna od najkoherentnijih država u tome razdoblju zapravo Bizant, dom mnogih naroda koji sami sebe zovu Rimljanima (*Rōmaioi*), koji nije prethodnik nijednoj sada postojećoj državi. Važno je i to da je Bizant, kao istočni dio Rimskoga Carstva, nastavio postojati i funkcionirati prema rimskome pravnom, vojnom i financijskom sustavu i dugo nakon promjena na Zapadu. Uvod podsjeća da se pad Zapadnoga Rimskog Carstva ne može smatrati drastičnim prekidom civilizacije jednako kao što se ne može podupirati mišljenje da nikakvoga važnijeg prekida nije ni bilo. Sljedeća poglavlja, usredotočena na pojedine dijelove Carstva, daju nam sliku o tome kako je mjera prekida s rimskom prošlošću bila različita od područja do područja ovisno o mnogobrojnim čimbenicima.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela. Prvom je tema “Rimsko Carstvo i njegov raspad, 400. - 550. godine”, gdje se analizira razdoblje kasnoga carstva, njegov politički, pravni i financijski sustav, kao i kultura te vjerovanja ljudi. Sve su to izvori tradicije koju preuzimaju i kasniji nasljednici rimske države. Međutim, to je ujedno i osnova koja po-

kazuje uzroke kasnijih promjena, započetih krizom zbog narušavanja opisanoga sustava.

Drugi dio knjige obrađuje "Poslijerimski Zapad, 550. - 750. godine", a podijeljen je na poglavlja o Merovinškoj Galiji i Germaniji, zatim o Španjolskoj i Italiji u navedenome razdoblju, o kraljevima u rascjepkanoj Britaniji i Irskoj, kao i o promjeni kulturnih i religijskih stavova te političkih običaja u poslijerimskome svijetu. Posebno poglavlje posvećeno je umjetnosti, tj. materijalnoj kulturi (najviše arhitekturi), a sela su zastupljena jednako kao i znamenite gradske građevine. Uz to se poglavlje nadovezuje niz ilustracija u boji, počevši od *Aje Sofije* u Carigradu do sličice iz Utrechtskoga psaltira koja pokazuje svakodnevni život seljaka i plemića.

Treći dio knjige nosi naslov "Carstva na Istoku, 550. - 1000. godine". Uz opis Bizantskog Carstva, koje je ne samo preživjelo upade barbara koji su "srušili Zapad", nego doživjelo i svoju renesansu krajem 9. i u 10. stoljeću, ovaj dio analizira i pojavu, širenje i procvat arapske države (uključujući osvajanje Córdoba). Ovdje se nalazi i pregled državnih ekonomija Bizanta i dijelova arapskoga svijeta (osobito Egipta), što omogućava razumijevanje njihova procvata kao i uspon Venecije kao trgovačke sile.

Četvrti dio, "Karolinški i poslijekarolinški Zapad, 750. - 1000. godine", kao što mu i ime govori, počinje opisom tzv. "karolinškoga stoljeća", a bavi se i odnosom intelektualaca i političkih moćnika (osobito odnosom vlasti prema Crkvi). Posebno je poglavlje posvećeno raspadu Franačke države i sudbini njezinih nasljednica u 10. stoljeću. Posebno poglavlje zauzima, također, povijest Engleske, u kojoj se mogu naći i odrazi karolinškoga utjecaja, a u posebnom je poglavlju obrađeno i stvaranje država na tzv. rubovima Europe: u Skandinaviji, na području Rusije i ostatku današnjega slavenskoga dijela Europe gdje se također očituje jak utjecaj Franačke. U ovaj dio ulaze i dva poglavlja koja već čine uvod prema zaključku, a obrađuju položaj aristokrata i seljaštva u prijelaznome razdoblju pre-

ma feudalizmu. Budući da je svako pojedino razdoblje i područje bilo obrađeno samo za sebe, knjiga završava zaključkom koji daje tek pregled promjena, tj. prekida tradicije, koji su uočljivi u čitavome obrađenom vremenskom periodu u pojedinim područjima.

Svako poglavlje počinje opisom pojedinačnoga slučaja koji služi kao ilustracija priče o kojoj se govori u ostatku poglavlja. Ti slučajevi mogu biti tipični ili atipični za svoje razdoblje ili područje, ali ukazuju na situacije koje su se mogle dogoditi, čak i ako se nužno nisu doista i dogodile. Autor sam upozorava da izvore treba čitati s oprezom jer su podložni stiliziranju, klišeiziranju ili pretjerivanju, ovisno o namjeri s kojom su nastajali. Poglavlja se usredotočuju kako na političku, tako i na društvenu i kulturnu povijest, vodeći nas tako u svakodnevni svijet srednjovjekovnih ljudi svih slojeva. Knjiga je namijenjena širokoj publici te stoga daje osnovne informacije o svim važnijim osobama koje se u njoj spominju. S druge strane, sve su osobe i njihovo djelovanje stavljeni u široki kontekst prilika svoga vremena, što može biti od koristi i samim povjesničarima i filozofima kojima osnovni podaci sami po sebi nisu nepoznati.

Jedna od vrijednosti knjige jest ta da kombinira tekstualne izvore - kako književno-povijesne, tako i pravne - s arheološkim dokazima. Tamo gdje tekstovi kao dokazni materijal zakazuju zbog gore navedenih razloga neobjektivnosti, arheologija uskače svojim materijalnim dokazima. S druge strane, ti bi materijalni dokazi sami po sebi bili prazni da ih tekstovi ne upotpunjuju podacima o onome nematerijalnom (vrstama međuljudskih odnosa, uzročno-posljedičnim vezama povijesnih događaja i slično). Naravno, vrste dokaza (tekstualni ili arheološki) variraju u raznim područjima u različito vrijeme.

Druga među vrijednostima knjige jest ta da je posvećena istočnome dijelu Rimskoga Carstva jednako kao i zapadnome. Usporedba ta dva područja zapravo nam omogućava da vidimo koliko je "rimskoga" još ostalo u svijetu, a ne samo u najčešće opisanoj za-

padnoj Europi, nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva. Općenito, usporedbe pojedinih područja, ne samo Istoka i Zapada, nego i raznih susjednih dijelova ili država, primjerice, pružaju nam komparativni uvid u činjenicu da postoje razni odgovori na ono što je na neki način glavno pitanje - koliko je 476. godina značila (ili nije značila) prekid s dotadašnjom tradicijom?

Zanimljivo je spomenuti da se unutar poglavlja koje se bavi Slavenima govori i o Hrvatskoj. Spominje se kako se kneževina Hrvatska razvila 820-ih godina pod karolinškim utjecajem, a materijalni i tekstualni ostaci pokazuju i utjecaj Italije. U 9. stoljeću, kao i u 10. stoljeću kada hrvatski vladar dobiva i naslov *rex* ("kralj"), aristokrati uspostavljaju hijerarhiju i postaju zemljoposjednici, što je proces koji se čini zajednički svim zemljama nastalim na rubu franačke države (489., 505. i 531. stranica). Izvori na koje se autor poziva govoreći o Hrvatskoj jesu: Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, 2006. (134. – 47., 191. – 201.), Neven Budak, "Croats between Franks and Byzantium" u: *Hortus artium medievalium* 3, 1997. (15. – 22.), Mladen Ančić, "Lombard and Frankish Influences in the Formation of the Croatian Dukedom" u: *L'Adriatico dalla tarda antichità all'eta Carolingia* (urednici Brogiolo, Gian Pietro i Delogu, Paolo), Firenze, 2005. (213. – 228.) te u istome zborniku rad Nikole Jakšića "Early medieval Monuments in the Croatian Principality" (229. – 243.). Ta relativna malobrojnost literature upućuje na potrebu objavljivanja radova hrvatskih povjesničara na engleskome jeziku.

Autor sam naglašava da je razdoblje koje obrađuje vrlo podložno raznim interpretacijama, to jest da slika razdoblja može dosta ovisiti o zamislima samoga povjesničara koji ga opisuje. Međutim, stoga u bilješkama postoje detaljne upute na modernu literaturu za pojedine teme kako bi čitatelj bio upoznat i s postojanjem drugih pogleda na istu temu.

Maja Matasović

Daniele Farlati, *Trogirski biskupi (s dodacima i ispravicima Jacopa Coletija)*, prijevod s latinskoga: Kažimir Lučin, uvod i bilješke: Jadranka Neralić, Biblioteka Knjiga Mediterana, 58, Split: Književni krug 2010., 561 stranica

Upišemo li u Googleovu tražilicu (što je danas, priznavali mi to ili ne, jedan od osnovnih početnih načina traženja podataka) pojam "Daniele Farlati - *Illyricum sacrum*", među prvih deset pojaviti će se link u obliku apela: Prevedimo *Illyricum sacrum* Danielea Farlatija!

Sa zadovoljstvom mogu ustvrditi da je izlaskom knjige *Trogirski biskupi* (Književni krug Split, 2010.) tome zahtjevu djelomično i udovoljeno. Naime, *Trogirski biskupi* jedan su, doduše malen, dio djela *Illyricum sacrum* odnosno *Sveti Ilirik*. Kako je to već zgodno primijetio Neven Jovanović, *Illyricum sacrum* je poput "gigantske slagalice" naše crkvene, kulturne i političke povijesti, odnosno povijesti biskupija i nadbiskupija na području današnje Hrvatske ali i Balkana (Srbije, Makedonije i Bugarske). Svatko tko je ikada posegnuo za Farlatijevim djelom u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, zna da se pojam "gigantska" ne odnosi samo na sadržajni obujam nego i na fizički izgled same knjige - radi se o osam svezaka (i devetome dopunskom svesku) velikoga folio formata na zasigurno više od pet tisuća stranica. Kada se tome pridoda i jezik izvornika - latinski, postaje jasan (ili barem jasniji) apel iz Googleove tražilice.

Premda se gotovo uvijek navodi isključivo pod Farlatijevim imenom, djelo *Illyricum sacrum* proizvod je rada nekoliko talijanskih isusovaca i izlazio je u periodu od 1751. do 1819. godine, a deveti svezak (*Dopune i ispravci*) izašao je 1910. godine. Već spomenuti Daniele Farlati (1690. - 1773.) zaslužan je za objavu i/ili pripremu većine svezaka toga opsežnog djela. Ipak, idejni začetnik cjelokupnoga projekta bio je Filippo Riceputi (1667. - 1742.). Na osnovi sakupljene građe

Farlati je objavio prvih pet svezaka, a šesti i sedmi pripremio je i ostavio u rukopisu da bi ih potom izdao njegov nasljednik Jacopo Coleti (1734. - 1827.), koji je samostalno objavio i osmi svezak. Deveti je svezak izašao zahvaljujući don Frani Buliću gotovo stotinu godina poslije.

Nakon *Života sv. Ivana Trogirskog* (1998.), *Sisačke biskupije, sada Zagrebačke* (2003., prijevod Branke Molnar s bilješkama Stjepana Razuma), *Hvarskih biskupa* (2004.) i *Makarških biskupa* (2005., prijevod i bilješke Ivana Petričevića) na hrvatski jezik prevedeni su i *Trogirski biskupi*. Djelo je s latinskoga preveo Kažimir Lučin (kao i *Život sv. Ivana Trogirskog* i *Hvarske biskupe*), a uvodnu studiju napisala je i prijevod opširnim bilješkama popratila Jadranka Neralić. Uvodna studija (str. 5-41) započinje kratkim pregledom metodologije i historiografskih postupaka koji su doveli do pokretanja i realizacije enciklopedističkoga projekta *Illyricum sacrum*, a zatim su iznesene biografije sve trojice tvoraca toga djela. U sljedećem poglavlju uvodne studije govori se o uglednim zaštitnicima (papama i kardinalima) bez kojih djelo zasigurno ne bi nastalo, a posebno je zanimljiva činjenica da su Riceputi i Farlati bili među malobrojnim tadašnjim istraživačima kojima je (prije odluke Lava XIII. 1881. godine) bio dostupan Tajni vatikanski arhiv. Nakon toga slijedi materijalni opis čitavoga djela te sadržaj po svescima i okolnosti pod kojima je svaki pojedini svezak objavljen. Unutar četvrtoga sveska, objavljenoga 1769. godine, obrađene su sufraganske biskupije Splitske metropolije među kojima je, dakako, i Trogir. Detaljan opis sadržaja *Povijesti Trogirske biskupije* samo je uvod u prijevod teksta i popratne bilješke. Slijedeći ustaljeni obrazac, Farlati najprije donosi opis geografskoga položaja grada navodeći pritom antičke autore i prikaz povijesti nastanka grada Trogira te utemeljenje Trogirske biskupije, a zatim redom popis i biografije 45 biskupa od Sv. Ivana Orsinija (1062. - 1111.) do Antuna Miočevića (1766. - 1788.) (str. 45-463). Coleti je tome popisu pridodao još tri biskupa su i oni našli svoje mjesto u prijevodu

uz ostale dodatke i ispravke uz trogirске biskupe (str. 465-490).

Farlati i Coleti u sastavljanju svojega djela nisu samo slijedili znanstvenu metodu Ivana Lučića (podrijetlom također iz Trogira) nego su se služili njegovim objavljenim djelima, ali i rukopisnim bilješkama. *Illyricum sacrum*, kako je ocijenjen u suvremenoj historiografiji, premda je u njegovo stvaranje uložen veliki trud i premda je neosporno važan za hrvatsku historiografiju, ipak zapravo funkcionira kao popis izvora bez prave kritike i ustanovljavanja povijesnih činjenica na temelju tih izvora (Gross M., *Suvremena historiografija*, str. 76.). No, iako je ovo s historiografskoga gledišta zasigurno točno, ipak pažljivijim iščitavanjem i nakon što se probijemo kroz niz citata i navoda, možemo doprijeti do novih podataka koji se odnose na povijest umjetnosti, crkvenu povijest, arheologiju i tako dalje, koji mogu poslužiti kao vrijedna građa današnjim istraživačima različitih segmenata Trogira i Trogirske biskupije. I sami izvori, odnosno njihovi citati, mogu biti vrlo interesantni i poticajni za daljnje istraživanje, između ostaloga i klasičnim filolozima, a osobito latinistima - uz narativne izvore u djelu se pronalaze diplomatički i epigrafski izvori. Odabir ovih izvora ali i način njihova korištenja te usporedba s prethodnicima i sljedbenicima ukazuju na ondašnji pristup historiografiji, no jednako tako smještaju djelo *Illyricum sacrum* u neprekinuti niz djela stvaranih po sličnome ili istome modelu.

Bilješke kojima je prijevod popraćen vrlo su iscrpne, objašnjavaju pojmove nedovoljno razumljive ne samo laicima nego i znanstvenicima različitih struka (pogotovo pojmove vezane uz Crkvu i crkvenu povijest), a posebno su vrijedne u onim slučajevima kada, potkrepljujući neki podatak iz teksta, navode dosad neobjavljene izvore (isprave, dokumente itd.) iz Tajnoga vatikanskog arhiva i Kaptolskoga arhiva u Trogiru, a rezultat su pomnoga i dugotrajnoga istraživačkog rada Jadranke Neralić. I premda je od začetka djela *Illyricum sacrum* prošlo već više od četiri stotine

godina, istraživanje arhivske građe i pretraživanje biblioteka i arhiva postao je tek malo lakši, ali nimalo jednostavniji posao - tim više treba cijeniti autoricu bilježaka koje su na nekim mjestima toliko opsežne i sveobuhvatne da nadilaze komentar prijevoda i mogle bi lako prerasti i u zaseban rad. Spomenimo samo primjer kada Toma Arhiđakon spaja (a Farlati prenosi) u jednu osobu dvojicu kardinala i papinskih legata istoga osobnog imena (Grgur) iz dviju različitih rimskih plemićkih obitelji: de Sancto Apostolo i de Crescencio. Jadranka Neralić na temelju dokumenata otkriva tu pogrešku i kako je do nje došlo, a ujedno rekonstruira i mnogobrojne detalje iz života ove dvojice.

Knjiga je opremljena i svim pomoćnim dodacima bez kojih bi zasigurno bila u manjoj mjeri upotrebljiva: izvori (koji obuhvaćaju neobjavljene i objavljene diplomatske izvore i priručnike), opširna bibliografija (str. 491-517) te kazala osobnih imena i zemljopisnih naziva (str. 519 - 557.), a sastavio ih je Ivan Matijević. Uz lijepo likovno rješenje korica (tvrdih, što također pridonosi luksuznosti izdanja) unutar knjige nalazi se i 26 fotografija u boji koje nam približavaju i zornije prikazuju Trogir i Trogirsku biskupiju onoga vremena.

Nadam se da će u budućnosti u vidu prijevoda na hrvatski jezik na svoje mjesto biti postavljeni i ostali dijelovi gigantske slagalice. Na veliku žalost, jedan od dosadašnjih sudionika više neće sudjelovati u njihovu slaganju: Kažimir Lučin umro je nedugo nakon promocije knjige *Trogirski biskupi* pa je ovaj prikaz i ne hoteći postao ujedno i *in memoriam* velikome splitskom i dalmatinskom paladinu (kako ga naziva I. Bešker). No, kao što je i *Illyricum sacrum* stvaralo više autora, tako će se valjda i za ovaj zahtjevan i velik posao pronaći dostojni Lučinovi nasljednici.

Tamara Tvrtković

Miha Kosi, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: Primerjalna študija o neagrarnih naselbinih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*, Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 2009., 176 stranica

Iako je od objavljivanja knjige *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: Primerjalna študija o neagrarnih naselbinih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja* (Rana povijest srednjovjekovnih naselja u Sloveniji: Usporedna studija o neagrarnim naseljenim središtima od ranoga srednjeg vijeka do 13. stoljeća) prošlo gotovo više od godinu i pol dana, ipak je hrvatsku znanstvenu javnost potrebno upoznati s ovom knjigom prvenstveno zbog inventivnosti i cjelokupnosti njezinoga znanstvenog doprinosa te moguće komparacije rezultata iznesenih u njoj s rezultatima znanstvenih istraživanja hrvatske medijavistike na polju istraživanja srednjovjekovnoga urbaniteta i to poglavito na prostoru srednjovjekovne Slavonije. Knjiga dr. sc. Kosija objavljena je u Ljubljani 2009. godine u seriji *Thesaurus Memoriae* u izdanju Povijesnoga instituta "Milko Kos" Znanstveno-istraživačkoga centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti.

Dr. sc. Miha Kosi zaposlen je kao viši znanstveni suradnik na Povijesnome institutu "Milko Kos" Znanstveno-istraživačkoga centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti. Studij povijesti i geografije diplomirao je 1996. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Ljubljani gdje je 2001. godine obranio doktorski rad pod naslovom *Promet kot eden temeljev gospodarskega razvoja na Slovenskem v srednjem veku* (Promet kao jedan od temelja gospodarskoga razvoja u Sloveniji u srednjem vijeku). Osim niza znanstvenih radova koji se bavi pitanjima društvene, gospodarske, vojne i prometne povijesti slovenskih zemalja u ranome i razvijenom srednjem vijeku, Kosi je 1995. godine objavio knjigu *Templarji na Slovenskem:*

prispjevak k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane (Templari u Sloveniji: prilog rješavanju nekih pitanja srednjovjekovne povijesti Prekomurja, Bele Krajine i Ljubljane), a potom i 1998. godine knjigu *Potujući srednji vek: cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Putujući srednji vijek: cesta, putnik i promet u Sloveniji između antike i 16. stoljeća).

Knjiga *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem* započinje predgovorom (stranica 7.), a potom slijede još četiri tematska poglavlja. U prvome uvodnom poglavlju (stranica 7. - 17.) nakon kraćega pregleda slovenskih autora koji su se bavili razvojem pojedinih srednjovjekovnih neagrarnih naselja - pri čemu Kosi naglašava da u slovenskoj medijavistici nedostaje cjelovit pristup istraživanja rečenoj temi - autor daje pregled historiografije i objašnjava teoretske postavke svojih istraživanja. Pozivajući se na radove uglavnom njemačkih i austrijskih medijavista novije i najnovije generacije, Kosi naglašava da su neki od ključnih momenata definiranja nekoga naselja kao urbanoga središta zapravo njegove centralne funkcije kao što su različite političko-upravne, vojno-obrambene, kulturno-religiozne, trgovačke, obrtničke, sudske, kulturne, obrazovne i druge funkcije. Osim multifunktionalnosti glavne su značajke neagrarnoga naselja veća koncentracija stanovništva s većom ili manjom socijalnom diferencijacijom, a posljedično tome veličina naselja i gustoća naseljenosti. Osim toga, Kosi naglašava da pravni status pojedinoga naselja, koji se odražava u oblikovanju komunalne strukture i pravnoga reda, nije inicijator njegova razvoja nego posljedica, tj. nadgradnja koja se oblikuje tijekom dužega povijesnog razdoblja.

Početne stranice drugoga poglavlja, koje se bavi postankom i važnošću neagrarnih naselja lokalnoga značenja u srednjemu vijeku (stranica 19. - 33.), Kosi je posvetio definiranju terminologije korištene u srednjemu vijeku za opisivanje takvih naselja (*castrum*, *castellum*, *civitas*, *urbs i burg*) te detaljnom

analizom promjena značenja tih pojmova od ranoga srednjeg vijeka do 13. stoljeća. Nastavak drugoga poglavlja autor je posvetio gospodarskoj osnovi ranih neagrarnih naselja, a pritom je težište stavio na prikaz razvoja trgovine i njezine uske povezanosti s razvojem komunikacija u srednjovjekovnim slovenskim zemljama (24. - 27. stranica). Štoviše, posebna pozornost posvećena je problemu pojma *meractus* te Kosi ovo poglavlje zaključuje tezom da su - po njegovu mišljenju nastalome nakon detaljne analize sačuvanih povijesnih podataka - na prostoru srednjovjekovnih slovenskih zemalja još od karolinškoga preko otonskoga razdoblja postojala naselja neagrarnoga tipa komparativna onima koji se javljaju u povijesnim izvorima na prostoru gotovo čitave srednjovjekovne Europe (28. - 32. stranica).

Treće poglavlje "Zgodnja neagrarnih naselbinska središća na Slovenskem" (stranica 33. - 125.) predstavlja sukus Kosijeve knjige. U njemu je autor minuciozno i sustavno analizirao sva sačuvana povijesna svjedočanstva (pisane izvore, arheološke podatke i razne kartografske izvore) o pet važnih naselja s prostora srednjovjekovnih slovenskih zemalja te je pritom objasnio njihove centralne funkcije koje ih definiraju kao naselja neagrarnoga tipa. Riječ je o današnjemu Ptujju ("Civitas Pettovia", stranica 33. - 69.), potom o Kranju ("Carnium - Chreina - Civitas Chreinburch", stranica 70. - 85.) pa o Škofjoj Loki ("Locus Lonca - Curtis Lonka - Forum Loka", stranica 86. - 97.) te o Gorici ("Villa Goriza - Forum Goricia", stranica 98. - 110.) kao i o Slovenj Gradecu ("Grez - Forum Windisgraz", stranica 111. - 125.).

U zaključnome poglavlju (stranica 127. - 133.) Kosi sumira rezultate svojih istraživanja iznesenih u prethodnome poglavlju. Vrlo važan dodatak ovome poglavlju jest tabela koja objašnjava temeljne karakteristike važnih ranih centralnih naselja u razdoblju od 10. do 12. stoljeća. Iz te tabele, kao uostalom i iz čitavoga prethodnog poglavlja, razvidno je da su obrađena naselja u radu imala antički kon-

tinuitet kao i dokaze ranih slavenskih naseobina te su bila središta ranih županija (prazupanije). Osim toga, bila su to središta većega zemaljskog gospodstva te se u većini primjera spominje ili neki rani velikaški dvor ili rano neagrarno naselje. Nadalje, sva obrađena naselja nastala su ili na nekoj cesti s trgovinom na velike udaljenosti ili na križanju važnih prometnica ili pak na prijelazu preko riječnih tokova. Ove osobine uvelike su uvjetovale razvoj tih naselja neagrarnoga tipa. U zaključku autor ponovno ponavlja problem adekvatne slovenske terminologije za naselja neagrarnoga tipa te predlaže termin “zgodnjeurbana naselbina” (rano urbano naselje) ili “zgodnja mestna naselba” (rano gradsko naselje), koji su ekvivalenti terminima koje koristi njemačka historiografija (*frühstädtische Siedlung*, tj. *präurbane Siedlung*).

Dr. sc. Miha Kosi svoje je djelo napisao razumljivim i lako čitljivim jezičnim izričajem te je knjiga znanstveno utemeljena i popraćena uobičajenim znanstvenim aparatom, što se posebno očituje u brojnim bilješkama (ukupno 711) u kojima se autor poziva na gotovo cjelokupnu relevantnu literaturu te mnogobrojnu objavljenu i neobjavljenu arhivsku građu. Također, knjiga je popraćena s dvadeset i jednim ilustrativnim prilogom te dvije karte (“Važnija naseljena središta u Istočnim Alpama i Panoniji u 9. stoljeću”, stranica 37. i “Osnove razvoja urbanih središta od 10. do 12. stoljeća”, stranica 67.) kao i s jednom tabelom. Naravno, djelo je popraćeno i ostalom uobičajenom znanstvenom aparaturom kao što su: popis kratica (stranica 134.), korištena literatura (stranica 138. - 154.) i prijevod sažetka na njemački jezik (stranica 157. - 168.) te kazalo osoba i stvari (stranica 164. - 176.).

Knjiga dr. sc. Mihe Kosija *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: Primerjalna študija o neagrarnih naselbinih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja* predstavlja do sada najobuhvatniju i najtemeljitiju studiju o razvoju neagrarnih naselja u ranome i razvijenome srednjem vi-

jeku na prostoru srednjovjekovnih povijesnih zemalja. Svojim tumačenjima i primjenom zapadnoeuropske metodologije kroz primjere razvoja pet neagrarnih naselja slovenskoga srednjovjekovlja Kosijevo djelo nezaobilazna je studija rezultati koje se mogu komparativno usporediti u proučavanju razvoja i značenja sličnih neagrarnih naselja na prostoru hrvatskih srednjovjekovnih zemalja i to poglavito na prostoru srednjovjekovne Kraljevine Slavonije, o neagrarnim naseljima koje su sačuvani malobrojni pisani izvori koji su ipak dostatni za utvrđivanje kakve-takve slike o nastanku, razvoju i životu u tim naseljima.

Hrvoje Kekez

Rainer Decker, *Witchcraft and the papacy: an account drawing on the formerly secret records of the Roman Inquisition, Charlottesville & London: University of Virginia Press, 2010., 264 stranice*

Knjiga njemačkog povjesničara Rainera Deckera o odnosu papinstva i progona vještica i čarobnjaka u europskoj povijesti analizira ulogu papinstva u istragama i procesima protiv čarobnjaka i vještica od srednjega vijeka pa do kraja 18. stoljeća. Kao što govori sam naslov ove knjige, objavljene prvo na njemačkome jeziku, a 2010. godine u dopunjenom izdanju na engleskome jeziku, autor je istraživao arhiv rimske inkvizicije, a bio je među prvim povjesničarima kojima je 1996. godine dopušten pristup tom arhivu, koji je ostalim znanstvenicima postao dostupan tek 1998. godine. Deckerova knjiga nastala je kao rezultat njegova zanimanja za odnos papinskih inkvizitora prema slučajevima magije i vjerovanjima u vještice u vremenskom rasponu od 16. do 19. stoljeća. Koncipirana je tako da je prvih sedam poglavlja autor posvetio razdoblju od 11. do početka 16. stoljeća, koje je analizirao oslanjajući se više na postojeću literaturu, dok je u ostalih devet poglavlja analizirao razdoblje od 16. do 19.

stoljeća koristeći spomenuto arhivsko gradivo. Decker je istaknuo da u srednjovjekovnom razdoblju osuđivanje poganskih običaja i njihovo iskorjenjivanje nisu bili prioritetni ciljevi papinstva, koje još ni duboko u 12. stoljeću nije rasplagalo jakim autoritetom i sredstvima da bi se tome posvetilo, nego se time bavili lokalno svećenstvo, samostani i biskupi. Crkva je u ranome srednjem vijeku osuđivala praznovjerje i borila se protiv nje, no time su se prvenstveno bavili biskupi i župnici. Zakonodavstvo je propisivalo različite kazne, na primjer različite oblike pokore, a najteža je bila ekskomunikacija, dok su osobe koje su tvrdile da posjeduju magične moći kažnjavane zbog dovođenja svoje okoline u zabludu bez obzira jesu li uistinu koristile magiju za svoje ciljeve ili ne. Pape u tom razdoblju nisu bili uključeni u disciplinarna pitanja koja su se ticala odluka o praznovjerju nego su to rješavale pojedine crkvene sinode, a kanonsko pravo izbjegavalo je tjelesno kažnjavanje koje su određivali samo sekularni sudovi. Decker je napomenuo da iako je Inkvizicija od druge polovice 13. stoljeća bila već čvrsto formirana institucija (posebno u u južnoj Francuskoj i sjevernoj Italiji) utemeljenje papinske inkvizicije nije bilo povezano sa suzbijanjem praznovjerja i magijske prakse nego prvenstveno suzbijanjem heretika jer se svaki grijeh nije držao i heretičkim, pa nije bio ni predmet istrage Inkvizicije. Ni u 13. ni u 14. nitko još nije govorio o vješticama koje su sklopile ugovor s đavlom, letjele na vještičje skupove (sabat) i ondje orgijale te nanosile zlo drugima. Inkvizitori su posvećivali manju pozornost magiji rasprostranjenoj među običnim ljudima, a daleko više istragama protiv heretika, a neki poznati inkvizitori sastavljali su upitnike za ispitivanje osumnjičenika. Jedan takav sastavio je i Bernard Gui, poznat iz Ecova romana *Ime ruže*, no Decker je upozorio da ga je Eco sasvim pogrešno prikazao kako fanatičnog progonitelja vještica i hereze jer on u stvarosti nije spalio ni jednu osobu kao ni Jacques Fournier, koji je postao papa Benedikt XII. Vjerovanje u postojanje dijabolične sekte pripadnici koje lete na

sabat na leđima crne mačke, kao i progoni vještica koje je Eco pripisao Guiju, pojavili su se u Europi tek stoljeće nakon razdoblja u kojem je Gui živio. Decker je istaknuo da ni u slučaju pape Ivana XXII., koji je u ispravi iz 1326. godine spomenuo ugovor s đavlom, ne možemo govoriti o vjerovanju u vještice pout onog iz kasnijih stoljeća, jer ta isprava ne spominje ni letenje na sastanke, ni sabat, niti spolni odnos s đavlom, a obrazovani čarobnjaci na koje se odnosila isprava bili su većinom klerici muškog roda. Prema autorovom mišljenju tada još relativno nerazvijena ideja o vještičjoj sekti i intelektualni profil tih elitnih čarobnjaka sprječavali su proširenje inkvizicijskoga istraživanja na sve društvene slojeve, što je bilo karakteristično za kraj 16. i početak 17. stoljeća. Upozorio je i na klasičnu legendu o spaljivanju nekoliko stotina osoba između 1320. i 1350. godine u jugozapadnoj Francuskoj, koja je postojala sve do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća kada su je kao izmišljenu konstrukciju neovisno jedan od drugoga razotkrili povjesničari Richard Kieckhefer i Norman Kohn, dokazavši da je spomenute brojeve izmislio antiklerikalni novelist Étienne-Léon de Lamothe-Langon u prvoj polovici 19. stoljeća. Ti su brojevi bili tipičan primjer romantičarskog napada na Katoličku crkvu početkom 19. stoljeća, u kojem su čista fantazija i beskompromisna uvjerenja nadoknađivali nedostatan poznavanje izvora i metodologiju znanstvenog rada. U stvari, godišnje je za cijelu zapadnu i središnju Europu otkrivan je po jedan slučaj procesuiranja zloporabe crne magije godišnje, ali uopće nisu zabilježeni slučajevi progona organizirane vještičje sekte, a čak ni nakon epidemije kuge koja je pokosila Europu nisu zabilježene optužbe protiv vještica i njihovi progoni nego su odgovornima držani Židovi.

Prema Deckeru se vjerovanje u noćne skupove vještica razvilo iz tajnih sastanaka koje su održavali heretici, a sjeverozapadno alpsko područje u prvoj polovici XV. stoljeća postalo je rasadnikom novog vjerovanja u vještice jer su na tom području procesi protiv heretika, koji su se održavali izoliranim u alp-

skim dolinama, prerasli u procese protiv vještica. Autor je zaključio da je nova sekta vještica niknula u glavama učenih pravnika i teologa, koji su svoje ideje iznosili u znanstvenim traktatima i time širili svojevrsnu ideologiju. Između 1428. i 1443. godine izašlo je pet utjecajnih traktata koji su čarobnjaštvo svrstali u herezu, a sadržavali su vjerovanje u zavjeru vještica, postojanje tajnog društva ugovorom vezanog uz đavla i korištenje crne magije za nanošenje zla. Kako su manje skupine valdenžana preživjele u alpskim područjima, prvi procesi vještica odvijali su se s obje strane zapadnih Alpa, Koncil u Baselu (1431.-1449.) bio je zaslužan za širenje nove ideologije jer su se na jednom mjestu našli pravници, teolozi, svjetoni suci i biskupi koji su se s njom upoznali. No, Decker je napomenuo da pape nisu reagirali brzo na njezinu pojavu nego su prvenstveno odgovarali savjetima na pitanja lokalnih inkvizitora što učiniti u određenim situacijama, a tek je papa Eugen IV. u ispravi iz 1437. godine konkretno naveo da je štetna magija imala korijen u savezu sklopljenome s vragom. Ni papa Siksto IV., koji je bulom "Summis desiderantes affectibus" podržao Heinricha Kramera, autora zlokoznog *Malleusa Maleficaruma*, (koji između 1523. i 1580. godine nije uopće bio tiskan(!), nije mogao utjecati na crkvene dužnosnike da podrže inkvizitora, a biskup Golser od Bressana protjerao je Kramera iz biskupije. No Decker je naglasio da je Kramer mogao biti zadovoljan razvojem događaja u Njemačkoj jer su prinčevi, koji su inače odbili prenošenje Inkvizicije iz Španjolske i Italije u Njemačku, ipak preuzeli na sebe zadaću iskorijenjivanja vještica držeći štetno čarobnjaštvo (maleficium) sekularnim zločinom, odnosno napadom na društvo, što je zapravo Kramer i zagovaro. Tako su njemački pravници u drugoj polovici 16. stoljeća vještije čarobnjaštvo držali iznimnim zločinom za koji nisu bili potrebni uobičajeni pravni dokazi, čime je otvoren put radikalizaciji progona na području Svetog Rimskog Carstva u prvoj polovici 17. stoljeća. Pape s time nisu bili izravno povezani budući da nisu imali nikakav utjecaj

u pogledu procesa protiv vještica sjeverno od Alpa s obzirom da ih nije slušala ni katolička elita u Carstvu, a ta radikalizacija potpuno je zaobišla Italiju u kasnom 16. stoljeću. Decker je naveo da su procesi protiv vještica zbog djelovanja papinskih inkvizitora intenzivniji bili između 1460. i 1520. godine- prvo su u sjevernofrancuskome gradu Arrasu 1460. godine optužene 34 osobe kao vještice, od kojih je dvanaest pogubljeno, a u Savojskom vojvodstvu je između 1472. i 1475. godine pogubljeno je nešto više od deset osoba. Lov na vještice u papino ime veći zamah dobio je pojavom spomenutog Heinricha Kramera, za kojeg nije jasno je li samo osudio ili uistinu smaknuo oko dvije stotine žrtava, ali je izazvao otpor mjesnih biskupa protiv takvoga načina postupanja. Njega su u sljedećemu desetljeću oponašali biskupski i papinski inkvizitori u sjevernoj Italiji, a najveći inkvizicijski proces održan je u biskupiji Como 1515. godine s nekoliko stotina pogubljenja. To su bili i posljednji progoni vještica na talijanskom tlu jer su izazvali žustru raspravu među teolozima i pravnicima i otpor mletačkih vlasti, koji su rezultirali otklonom od spomenutih u razmišljanju o dogmatskim temeljima demonologije i vjerodostojnosti vještijih sabata. Decker je procijenio da je broj žrtava srednjovjekovne papinske inkvizicije i biskupskih inkvizicija bio daleko ispod tisuće, a još niži bio je za rimsku inkviziciju, službeno utemeljenu 1542. godine, koja je pogubila manje od tri stotine osoba, s time da su inkvizitori u Avignonu 1582. i Burgundiji 1660. godine djelovali bez odobrenja Rima. Budući da je ranonovovjekovna papinska inkvizicija polazila od koncepta čarobnjaštva i vjerovanja u vještice koji je bio drugačiji od onoga s područja sjeverno od Alpa, vještiji noćni letovi, sabat i spolno općenje s vragom nisu uopće bili bitni nego su ozbiljnima držani štetno čarobnjaštvo (maleficium) i ugovor s vragom. Zbog skepticizma prema vjerovanju u vještice, primjene propisa kanonskog prava da prvi prekršaji zaslužuju blago postupanje s pokajnikom, i učinkovite kontrole Rimske kurije nad lokalnim sudovima i protivnici progona

vještica u Njemačkoj, kao što su bili Johann Weyer i Friedrich Spee, Italiju su držali modelom za umjereno postupanje s osobama optuženima za prakticiranje čarobnjaštva. No, Decker je napomenuo da to ne znači da je "moderna" inkvizicija bila indiferentan prema prakticiranju čarobnjaštva među običnim ljudima jer je popularna magija ostala stalni predmet istraživanja sve do kraja 18. stoljeća, jednako kao i kod ostalih mediteranskih inkvizicija-španjolske i portugalske. One su ukupno pokrenule oko dvadeset tisuća procesa kroz dva i pol stoljeća, većinom zbog proricanja budućnosti, ljubavne magije i nadriliječništva, a propisivale su blage kazne. Kao zanimljivost autor je iznio podatak da su u Italiji u velikome postotku optuženici bili muškarci, a u Friuliju su čak pedeset posto optuženih činili muškarci. Decker je napomenuo da se te činjenice, kao i nedavna otkrića istraživača da su neki luteranski dijelovi Njemačke proporcionalno progonili više žena nego oni katolički, ne uklapaju u raširen stereotip o mizigoniji klera, koju navode neki autori popularnih bestselera o povijesti Katoličke crkve i inkviziciji s anglosaksonskoga područja kao što su Michael Baigent i Richard Leigh. Pojednostavljeni model zaključivanja, koji je povezivao celibat sa seksualnom inhibicijom ili represijom i time s progonima vještica, novija istraživanja pokazuju neodrživim zato što su najveći progoni vještica u sjevernoj Italiji održani tijekom renesanse, razdoblja seksualne slobode, a ne tijekom moralne represivne protureformacije kao u Njemačkoj. Decker je istaknuo da je tijekom 16. stoljeća u vrhu Katoličke crkve došlo do promjene mišljenja o postupanju prema vješticama zahvaljujući kojoj su u Portugalu, Španjolskoj i Italiji spriječena masovna smaknuća tisuća ljudi, što se dogodilo u kontinentalnoj Europi. Prema Deckerovom mišljenju razumljivo je da protestantske zemlje nisu mogle slijediti rimski primjer i da su provodile velike progone, no primijetio je da je teško konkretno objasniti zašto su katolički švicarski kantoni i katolički crkveni teritoriji u Njemačkoj provodili masovna spaljivanja

umjesto da su slijedili talijanski primjer. Odgovor bi se mogao nalaziti u nedostatnom informiranju na sjeveru Europe o stavovima Rimske kurije i u postojanju brojnih neovisnih crkvenih teritorija, vojvodstava i gradova u Svetome Rimskom Carstvu Njemačkoga naroda koji su inzistirali na suverenosti i neuplitanju u njihovo zakonodavstvo, a nije nepostojala viša prizivna sudska instanca koja je mogla donositi konačne odluke u procesima protiv vještica. No, Decker je primijetio da je Papinska država nastavila s praksom iskorjenjivanja magije koristeći crkvene kazne iz prošlosti i u 19. stoljeću iako su europske države odbacile to nasljeđe do kraja 17. stoljeća. Kao jedan od razloga za to naveo je biblijski utemeljeno vjerovanje u vraga i u stvarno postojanje opsjednutosti demonima u Katoličkoj crkvi, zbog čega se i egzorcizam održao u katoličkim zemljama, posebno u Italiji. Drugi je razlog vidio u nastojanju rimskih papa u 16. stoljeću da procese protiv vještica-mnogo prije svjetovnih knezova-obuzdaju relativno objektivnim pravnim postupkom koji je propisivao blago postupanje prema onima koji su se pokajali za prvi prekršaj, a običaj svjetovnih vlasti središnje Europe da vještice iskorijene ognjem i mačem talijanskim klericima bio je neshvatljiv i odbojan. Međutim, na području brojnih neovisnih teritorija koji su činili Sveto Rimsko Carstvo šok izazvan valom procesa protiv vještica tijekom 17. stoljeća izazvao je veliki zaokret kojeg je oko 1700. godine nadopunio prosvjetiteljski kritičizam teoloških osnova vjerovanja u vještice i vraga. Sve to se nije dogodilo u Italiji gdje je svakodnevno prakticiranje magije među vjernicima i dalje doživljavano ozbiljno i kažnjavano crkvenim kaznenim propisima sve do kraja postojanja Papinske države. Na kraju knjige Decker je upozorio da je pretjerano govoriti o procesima protiv vještica kao o suštavnoj crkvenoj politici jer navedeni primjeri pokazuju da su postojale različite teorije i načini praktičnog postupanja s magijom, ali da "crnu legendu" o ovome fenomenu svjetske povijesti, koju su plasirali protestantski, prosvjetiteljski i liberalni povjesničari ne tre-

ba zamijeniti nekom ružičastom. Istaknuo je da je upitno hoće li papino službeno priznanje krivnje, koje su mnogi zahtjevali, pospješiti povijesno razumijevanje, nego da bi mnogo korisnije bilo osvrnuti se na suvremene slučajeve progona i linča navodnih vještica u Africi i upozoriti na povratak drevnih magijskih vjerovanja na mala vrata u moderna društva.

Deckerova knjiga vrlo je interesantno djelo o ovoj popularnoj temi u svjetskoj historiografiji pa će njegovi zaključci vjerojatno izazvati kontroverzne reakcije u znanstvenoj i široj javnosti. Autor je argumentirano prikazao pojavu određenih stereotipa iz europske povijesti s kojima javnost najčešće nije upoznata jer rezultati ozbiljnih znanstvenih istraživanja nikada ne privlače znatniju pozornost. Time je pokazao koliko su za razotkrivanje uvriježenih povijesnih mitova i predrasuda te sprječavanje njihove zlorabe u ideološke svrhe važna dugotrajna i nepopularna arhivska istraživanja za koje postoje sve manje razumijevanja u stručnim krugovima i široj zajednici.

Zlatko Kudelić

Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Herausgebern Dževad Juzbašić, Imre Ress in Zusammenarbeit mit Andreas Gottsmann. Sarajevo-Budapest: Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien-Herzegowina-Ungarische Akademie der Wissenschaften-Institut für Geschichte, Sonderpublikationen Band CXXXIV., Klasse für Geisteswissenschaften Band 40., 2010., 262 stranice

Zbornik radova o mađarskome povjesničaru i političaru Lajosu Thallóczyju, koji su

zajednički objavile Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine te Institut za povijest Mađarske akademije znanosti, sadrži osamnaest radova sa znanstvenog skupa održanoga u Sarajevu 2008. godine povodom 150. obljetnice rođenja ovoga istaknutog mađarskog znanstvenika i političara. Svi radovi u zborniku, kao i predgovor urednika, pozdravni govor Imre Varge, mađarskoga veleposlanika u Bosni i Hercegovini te uvodni govor predsjednika Povijesne komisije Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Dževada Juzbašića objavljeni su na njemačkome jeziku. Zbornik je tematski podijeljen u tri cjeline od kojih prva govori o Thallóczyju kao povjesničaru, druga analizira njegovo političko djelovanje, a treća govori o Thallóczyvoj baštini i utjecaju na kasnije naraštaje povjesničara u Mađarskoj te sadrži radove posvećene i nekim širim temama. U prvoj cjelini pod naslovom *Lajos Thallóczy, der Historiker Ferencz Glatz* u radu "Lajos Thallóczy-Historiker der Habsburgermonarchie" (19.-29.) opisuje obrazovanje i idejno okruženje ugarskih povjesničara i arhivista koji su živjeli u Beču nakon Nagodbe 1867. godine kao državni namještenici u zajedničkim ministarstvima, Dubravko Lovrenović u drugome radu "Ungarisch-bosnische Beziehungen und die Religionsgeschichte des mittelalterlichen Bosnien im Werk von Lajos Thallóczy" (31.-43.) opisuje srednjovjekovne ugarsko-bosanske veze i analizira Thallóczyjev prikaz religijske povijesti Bosne u tom razdoblju, dok Horst Haselsteiner u radu "Analecta zu Leben und Werk Ludwig von Thallóczy" (45.-51.) iznosi najbitnije događaje u Thallóczyjevome političkom i znanstvenom djelovanju. Imre Ress u radu naslovljenom "Lajos Thallóczy's Begegnungen mit der Geschichte von Bosnien-Herzegowina" (53.-80.) iznosi teorijske pretpostavke, metodičke probleme i istraživačke teme kojima se Thallóczy bavio do kraja 19. stoljeća. Rad Salmehudina Mesihovića "Thallóczy und die Untersuchung der Bezeichnung "Bosna" prikazuje Thallóczyjevo istraživanje podrijetla i značenja imena Bosna (81.-87),

a Emir O. Filipović u radu "Lajos Thallóczy und die bosnische Heraldik" (89.-102.) analizira Thallóczyeve članke iz područja heraldike. Edin Radušić u posljednjemu radu prve cjeline, pod naslovom "Ein Beitrag zur Einschätzung der Bedeutung Lajos Thallóczy's für die bosnisch-herzegowinische Geschichte der österreichisch-ungarischen Zeit", (103.-111.) procjenjuje Thallóczyevo mjesto i ulogu u povijesti Bosne i Hercegovine u radovima bosanskohercegovačkih povjesničara iz austrougarskog razdoblja.

Drugu cjelinu ovoga zbornika, naslovljenu *Lajos Thallóczy, der Politiker* i posvećenu Thallóczyjevome političkom djelovanju, otvara rad Éve Somogy "Die staatrechtlichen Ansichten von Lajos Thallóczy" (115.-127.), u kojem autorica prikazuje Thallóczyjeve državnopravne poglede na temelju njegova djela "Das Verhältnis Ungarns zu Österreich". Andreas Gottsmann u radu "Ludwig von Thallóczy und die österreichisch-ungarischen Interessen im Adria-raum" (129.-139.) analizira Thallóczyjeve poglede o austro-ugarskim interesima na Jadranu, s posebnim osvrtom na Italiju, a rad Krisztiána Csaplár-Degovicsa "Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung" (143.-163.) opisuje značenje Thallóczyjevoga rada na području albanologije. Zijad Šehić u radu "Lajos Thallóczy über die Ereignisse in Bosnien-Herzegowina nach dem Attentat von Sarajevo am 28. Juni 1914." (165.-170.) analizira Thallóczyjev i Potiorekov prijedlog o podijeli Bosne i Hercegovine između Austrije i Ugarske iz 1914. godine, a zadnjem radu ove cjeline pod naslovom "Lajos Thallóczy als Zivillandeskommissär im besetzten Serbien" Dániel Szabó opisje Thallóczyjevu djelatnost kao civilnog povjerenika u okupiranoj Srbiji.

Treću cjelinu zbornika pod naslovom *Ausstrahlung und geistiges Erbe* otvara rad Támása Pálosfalvija "Die Familie Tallócy im Mittelalter" (183.-190.) u kojem autor opisuje povijest ove obitelji u srednjem vijeku, a Klára Hegyi u radu "Soldaten

aus dem Balkan in den türkisch besetzten Burgen Ungarns in 16. Jahrhundert" (191.-201.) istražuje podrijetlo vojnika iz turskih utvrda u Ugarskoj i zaključuje da su velikim dijelom dolazili iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Slavonije pod turskom vlašću. Anton Málnar je u radu pod naslovom "Bosnische Franziskaner im osmanischen Ungarn-alte Fragen, neue Antworten" (203.-216.) analizira povijest provincije bosanskih franjevacica iz gledišta ugarske historiografije, a Rüdiger Malli u radu "Der Erste Weltkrieg und seine Auswirkungen auf die bosnisch-herzegowinische Bevölkerung" (217.-228.) istražuje značaj Thallóczyjevog dnevnika za razumijevanje Prvoga svjetskoga rata, osobito u Bosni i Hercegovini te za razumijevanje Thallóczyjevih stavova. U pretposljednemu radu pod naslovom "Regesten der dokumente über Lajos (Ludwig) Thallóczy im Archiv von Bosnien-Herzegowina" (229.-256.) Mina Kujović i Sandra Biletić objavile su regeste arhivskih dokumenata o Lajosu Thallóczyju iz Arhiva Zajedničkoga ministarstva financija, regeste korespondencije između Čire Truhelke i Thallóczyja iz Napretkove kulturno-povijesne zbirke te pregled objavljenih Thallóczyjevih radova iz bibliografske građe koju je objavio M. Hadžijahić 1972. godine u Sarajevu. Posljednji rad ovog zbornika pod naslovom "Eine kleine biographische Richtigestellung: wann und wo ist Lajos Thallóczy geboren?" (257.-260.), autor kojega je Imre Ress, detaljno analizira problem točnog datuma Thallóczyjevog rođenja, a na temelju podataka iz rimokatolička matice krštenih u Košicama autor je zaključio da je Thallóczy rođen 8. prosinca 1857. godine.

Za hrvatsku historiografiju prilozi iz ovog zbornika vrlo su zanimljivi, posebno druga cjelina koja govori o Thallóczyjevom političkom djelovanju i idejama o budućnosti Bosne i Hercegovine unutar Austro-Ugarske Monarhije. S obzirom na nedovoljno poznavanje mađarskoga jezika među hrvatski povjesničarima objavljivanje ovih radova na njemačkom jeziku pridonijeti će boljem poznavanju rezultata istraživanja mađarske

historiografije, koja nam je zbog jezične barijere još uvijek nedovoljno poznata.

Zlatko Kudelić

Vjesnik Istarskog arhiva 14 – 16 (2007. – 2009.) 466 stranica

U izdanju Državnoga arhiva u Pazinu godine 2007. – 2009. objavljen je novi broj znanstvenoga časopisa *Vjesnik Istarskog arhiva*. Časopis sadrži pet stručnih i dva izvorna znanstvena rada kao i mnoštvo prikaza te izvješća. U prvoj cjelini *Arhivska obavijesna pomagala* (17. – 344.) donose se informacije o nekim fondovima koji su pohranjeni u Državnome arhivu u Pazinu. Druga cjelina *Raspriave i članci* (347. – 383.) obuhvaća radove koji se bave problematikom vezanom uz povijest Istre. Završni dio časopisa čini cjelina *Osvrti – prikazi – vijesti* (387. – 462. stranica).

Prva cjelina započinje radom Ive Grdinić “Sumarno-analitički inventar fonda Bilježnički arhiv u Puli (1645./1954.)” (17. – 104. stranica). Ovaj članak donosi osnovne podatke o povijesti skrbi nad dijelom istarskoga bilježničkog gradiva u razdoblju od 1854. godine do druge polovice 20. stoljeća. To se prije svega odnosi na rad Arhiva bilježničkoga kotara Pule (1929. – 1947.) i njegovih prednika – austrijskih bilježničkih tijela koja su nakon 1854. godine djelovala pri Okružnome sudu u Rovinju, a nakon 1918. godine u Puli. Uz opći prikaz početka modernoga notarijata u Istri (nakon 1850. godine) uspoređivane su razlike između austrijskoga i talijanskoga ustroja bilježničkih arhiva. Potom slijedi rad Danijele Doblanović naslovljen “Sumarno-analitički inventar fonda Feudalna uprava Svetvinčenat (Giurisdizione feudale di San Vincenti) 1687./1815. [1816./1817., 1834. - 1838.]” (105. – 183. stranica). U radu je predstavljeno gradivo koje se odnosi na Svetvinčenat u vremenskome rasponu od mletačke do početka druge austrijske uprave.

Na temelju fragmentirano sačuvanoga gradiva autorica je pokušala uspostaviti prvobitan red i, na temelju dostupnih podataka, rekonstruirati upravnu povijest Svetvinčenta u razdoblju od 17. do početka 19. stoljeća. Fond je podijeljen na jedanaest cjelina (serija) pomoću kojih se pokušala dati slika onodobne uprave: Zapisnici sjednica, Popisi stanovništva, Građanski postupak, Kazneni procesi, Izvanbračni slučajevi, Zapljene, Procjene šteta, Zalozi, Crkvena potraživanja, Okružnice i dopisi te Ostalo.

“Teritorijalno-administrativni ustroj na području današnje Istarske županije za razdoblje od 1945. do 1990. godine: prilog za izradu shematizma uprave” (185. – 249.) naslov je članka u kojemu Patricija Žužić donosi pregled teritorijalno-upravnih tijela koja su djelovala na području današnje Istarske županije u drugoj polovici 20. stoljeća. Teritorijalno-administrativni ustroj karakterizirale su česte izmjene stvarne nadležnosti lokalnih organa uprave, koje su bile praćene učestalim izmjenama područja njihove nadležnosti. Autorica proučava spomenutu administrativno-teritorijalnu podjelu kroz četiri razdoblja: od 1945. do 1947., od 1947. do 1955., od 1955. do 1965. i od 1965. do 1990. godine.

Iva Grdinić autorica je i priloga “Sumarno-analitički inventar fonda Radio-televizija Zagreb. Radiostanica Pula (1964./1985.)” (251. – 344. stranica). U članku su obrađeni transkripti emisija koje je Radiostanica Pula emitirala u razdoblju od 1964. do 1985. godine. Fond se sastoji od transkripata 128 emisija te pisama slušatelja priloženih uz transkripte emisija *Franina i Jurina*. Informativne i društveno-političke emisije, emisije o kulturi, sportu, gospodarstvu i turizmu, poljoprivredi te emisije namijenjene pojedinim skupinama slušatelja (djeci, mladima, vozačima) kao i emisije o Istri omogućavaju višedimenzionalni uvid u regionalna kulturna, društvena i politička događanja Istre u drugoj polovici 20. stoljeća.

“Fragment notiranog antifonarija kao co-pertina Bujskog statuta iz 15. stoljeća” (347.

– 352.) naslov je prvoga članka u cjelini *Raspriprave i članci*. Nikola Lovrinić se u ovome radu bavi analizom *copertine* omotane oko Bujskoga statuta iz 15. stoljeća, koji se čuva u Državnome arhivu u Pazinu. Radi se o pergamentu koji je s vanjske i unutarnje strane ispisan neumama, a upućuje na fragment notiranoga antifonarija s kvadratnom koralnom notacijom na sustavu od četiri crvene crte u crtovlju. Na taj način ova dobro usčuvana *copertina* predstavlja zanimljivost s muzikološkoga i liturgijskoga aspekta.

U radu "Sudski spor između kapetana Kristofora Moškona i žitelja Pazinske knežije na osnovi sudskog zapisnika od 1. svibnja 1545. godine" (353. – 373.) Robert Kurelić proučava sudski spis koji se čuva u Državnome arhivu u Veneciji. Naime, taj spis sadrži niz optužbi protiv kapetana Kristofora Moškona koje su sredinom 16. stoljeća žitelji Pazinske knežije iznijeli pred kralja Ferdinanda. Spomenuti sudski spis svjedoči o ustrajnosti i odlučnosti podanika kao i o brojnim drugim aspektima političkoga, društvenoga i gospodarskoga života u Pazinskoj knežiji.

Lovorka Čoralčić autorica je posljednjega članka u drugoj cjelini, koji nosi naslov "Filip Fratrić iz istarskog sela Frata – vojnik u Zadru početkom XVIII. stoljeća (prilog proučavanju komunikacija duž istočnojadranske obale)" (375. – 383. stranica). U središtu pozornosti nalazi se raščlamba oporučnoga spisa vojnika Filipa Fratrića iz istarskoga naselja Frata, koji je djelovao na ratnome brodu pod zapovjedništvom zadarskoga plemića iz roda Fanfogna. Iako se radi o oporuci manjega opsega, ona ipak predstavlja dobar primjer za bolje upoznavanje komunikacija duž istočnojadranske obale u ranome novom vijeku. Uz to, donosi i važne informacije o društvenoj, demografskoj i vojnoj povijesti Zadra u posljednjemu stoljeću opstojanja Mletačke Republike.

Zadnja cjelina u časopisu *Osvrti – prikazi – vijesti* (387. – 462.) obuhvaća osvrt na obilježavanje 50. obljetnice djelovanja Državnoga arhiva u Pazinu, pregled arhivske

periodike za godinu 2008. u Sloveniji, jedanaest prikaza knjiga i znanstvenih časopisa, dva izvješća sa znanstvenih skupova te jedno izvješće s izložbe.

Ovaj broj *Vjesnika Istarskog zavoda* donosi niz vrijednih i zanimljivih radova važnih za bolje upoznavanje istarske povijesti. Osim članaka koji nude mnoštvo raznovrsnih podataka arhivski fondovi predstavljeni u ovome znanstvenom časopisu, kao i mnoštvo prikaza te osvrta mogu biti od velike koristi za istraživačke ili informativne svrhe.

Juraj Balić

Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 28 (2010.), 400 stranica

Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izdao je u Zagrebu 2010. godine novi broj svojega *Zbornika* sadržajno podijeljenoga u četiri dijela: prvi dio sadrži članke, drugi je nazvan *Grada*, treći nosi naslov *Ocjene i prikazi*, a četvrti je naslovljen *In memoriam*. Prvi dio Zbornika donosi ukupno sedam članaka među kojima se nalazi jedno prethodno priopćenje, jedan pregledni rad i pet izvornih znanstvenih radova.

Zbornik započinje prilogom Ivana Majnarića pod naslovom *Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba. Primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća* (5. – 16. stranica). Po uzoru na trendove u europskoj i svjetskoj medijevistici unutar posljednjih dvadesetak godina autor propituje suodnos ranosrednjovjekovne crkvene i svjetovne vlasti s obzirom na ulogu hrvatskoga vladara Tomislava i pape na splitskim crkvenim sinodima 925. odnosno 928. godine nastojeći tako objasniti i položaj ranosrednjovjekovnih hrvatskih vladara u širem kontekstu europske političke kulture 9. i 10. stoljeća.

Sljedeći je članak pod naslovom *Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća* (17. - 48. stranica) rad autorice Irene Benyovsky Latin. Prateći tijek izgradnje gradskih fortifikacija na temelju bogate izvorne građe, autorica opisuje razdoblje u kojemu se grad oblikovao u posebnu društvenu zajednicu s organiziranim gradskim životom zaključujući svoja razmatranja osvrtom na prva desetljeća mletačke vlasti. Analizom tjeka gradnje fortifikacija ujedno su prikazane i brojne druge promjene koje su se odvijale unutar dva proučavana stoljeća kako one urbanističkoga tako i one društvenoga obilježja. Na kraju teksta priložen je austrijski premjer Trogira iz 1830. godine s označenim građevinama koje se spominju u tekstu.

Razne zapise o istočnojadranskoj obali s hodočašća u Svetu Zemlju proučio je Krešimir Kužić u članku *Vjersko stanje na hrvatskoj obali prema putopisima njemačkih hodočasnika* (14. - 17. st.) (49. - 66. stranica). Najbrojniji hodočasnici od početka 14. do kraja 17. stoljeća bili su upravo Nijemci interes kojih se zasnivao na opažanju vrijednih relikvija, posebice onih Sv. Šimuna u Zadru i Pelenica u Dubrovniku, ali u svojim putopisima nisu zanemarivali ni razne domaće legende vjerske tematike. S obzirom na dugo promatrano razdoblje izvješća ranijih i kasnijih hodočasnika razlikuju se pa ih je autor u radu podijelio u tri kronološke cjeline: putopisi napisani do 1463. godine, zatim oni do 1527. godine i, zaključno, tekstovi nastali do 1623. godine.

Na temelju proučavanja spisa petnaestostoljetnoga šibenskog bilježnika Karatusa Vitalea Goran Budeč napisao je članak *Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine* (67. - 106. stranica). Koristeći se kvantitativnom metodom istraživanja, autor daje detaljan uvid u materijalno stanje jednoga od najimućnijih šibenskih građana 15. stoljeća detaljno analizirajući sve materijalne predmete i nekretnine Kamenarićeva inventara. Budeč na kraju upozorava kako je ova vrsta izvora jedna od najvrednijih

za proučavanje materijalne kulture srednjega i novoga vijeka. U tekstu je priloženo i devet grafikona za što bolju predodžbu imovine spomenutoga šibenskog patricija.

Članak pod naslovom *Nacionalizam i ideologija. Pavao Ritter Vitezović kao nacionalni mislitelj i/ili ideolog* (107. - 137. stranica) rad je autorice Martine Topić. Dok u prvome dijelu razmatra ideologiju i nacionalizam na teorijskoj razini, autorica se u drugome dijelu rada osvrće na djelo Pavla Rittera Vitezovića *Croatia rediviva* te ovoga baroknoga hrvatskog kulturnog djelatnika i njegov rad pokušava odrediti u kontekstu ideoloških i nacionalnih kretanja kroz povijest temeljeći svoje tvrdnje na idejama nekih suvremenih teoretičara ideologije i nacionalizma. S obzirom na vrijeme Vitezovićeve djelovanja, koje prethodi modernim shvaćanjima pojmova ideologije i nacionalizma, autorica zaključno svrstava Vitezovića u preteče modernih ideologa u Hrvatskoj.

Vojna karijera jednoga mletačkog generala iz Budve obrađuje se u članku *Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.)* (139. - 172. stranica). Temeljeći rad na istraživanju arhivske građe iz mletačkih, zadarskih i kotorskih arhiva te Znanstvene knjižnice u Zadru, autorice Lovorka Čoralić i Maja Katušić - uz kratak pregled povijesti obitelji Bubić - glavnu pozornost usmjerile su na bogatu djelatnost Marka Antuna Bubića u službi Serenissime sve do kraja njezina postojanja. U radu je analizirana i Bubićeva oporuka, a sam tekst popraćen je s više priloga pa nakon zaključnih razmatranja slijedi prijepis oporuke i kodicila generala Marka Antuna Bubića, zatim popisi vojnika iz čete kojom je general Bubić zapovijedao te rodoslovlje obitelji Bubić.

Posljednji članak ovoga dijela *Zbornika* napisao je nedavno preminuli povjesničar Tomislav Markus, a nosi naslov *Društveni stavovi Franje Račkog* (173. - 199. stranica). Temeljeći rad na analizi bogatoga publicističkog opusa Franje Račkoga u raznim ča-

sopisima, ali i na njegovoj korespondenciji s nekim svojim suvremenicima, autor u radu detaljno prikazuje shvaćanja o znanosti, "povijesnome napretku", kulturi, školstvu, crkvi i religiji toga istaknutoga devetnaestostoljetnog hrvatskog kulturnog djelatnika. Analizirajući detaljno ideje Franje Račkoga, autor preko stavova ovoga hrvatskog intelektualca ujedno prikazuje i svu kompleksnost općih intelektualnih razmišljanja i stavova u Europi 19. stoljeća.

Sljedeći dio *Zbornika* naziva se *Grada* i sadržava rad za koji su regeste sastavili Antun Mayer i suradnici, a za tisak pripremila Maja Katušić. Rad *Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Četvrti dio: Isprave iz razdoblja 1546. - 1550.* (201. - 241. stranica) nastavak je objavljivanja srednjovjekovnih i ranomodernih regesta isprava čuvanih u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u zbirci isprava Diplomata koje sežu sve do 1859. godine. Dio objavljen u ovome broju *Zbornika* donosi 223 regeste isprava iz spomenutih godina ranoga novovjekovlja.

Nakon ovoga slijedi dio pod nazivom *Ocjene i prikazi* (243. - 361. stranica) koji sadrži čak 42 teksta u kojima su prikazane brojne i raznovrsne domaće te, nešto manje, strane publikacije objavljene unutar posljednje tri godine.

Zaključni dio ovoga broja *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* nosi naslov *In memoriam*. U njemu se nalaze tekstovi posvećeni šestorici nedavno preminulih hrvatskih povjesničara: Hodimiru Sirotkoviću, Branimiru Glavičiću, Luji Margetiću, Ivanu Kampušu, Tomislavu Markusu i Josipu Barbariću.

Članci iz političke, društvene, vjerske i vojne povijesti, koji pokrivaju razdoblje od ranoga srednjeg vijeka do kraja 19. stoljeća, objavljena grada, brojni prikazi i velik broj suradnika od etabliranih znanstvenika do mladih povjesničara na kraju svakako dovođe do zaključka kako i ovaj broj ovdje prika-

zanoga *Zbornika* uvelike doprinosi razvoju hrvatske historiografije.

Filip Novosel

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 52 (2010.), 410 stranica

Godine 2010. u izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru objavljen je 52. svezak časopisa *Radovi*. Časopis je podijeljen u dvije cjeline – *Znanstveni i stručni članci* (1. - 397. stranica) te *Ocjene i prikazi* (399. - 406. stranica). U prvome se dijelu nalazi ukupno šesnaest radova od kojih devet nosi klasifikaciju izvornoga znanstvenog rada, pet su pregledni radovi, jedan je stručan te jedno prethodno priopćenje, dok se u drugome dijelu nalaze prikazi relevantnih izdanja. Uz promijenjen vanjski dizajn časopisa većina radova popraćena je brojnim i raskošnim priložima u boji – fotografijama, kartama, crtežima te tablicama i grafikovima.

Časopis započinje radom Tomislava Šarlije *Prometno značenje Jasenica u pra-povijesti i antici* (1. - 43. stranica). Autor promatra područje Jasenica s povijesno-arheološkoga aspekta ističući ulogu spomenutoga prostora u prometnome povezivanju južnoga dijela velebitskoga Podgorja s pre-kovelebitskim područjem. U osiguravanju spomenute prometne komunikacije ističe važnost gradinskih utvrđenja te donosi lokacije devet (dosada nepoznatih) gradina. U drugome dijelu osvrće se i na pomorske smjerove koji su tekli Novigradskim morem i kanjonom rijeke Zrmanje.

Komunikacijskim smjerovima bavi se i rad Ive Glavaša *Municipij Magnum – raskrižje rimskih cestovnih pravaca i beneficijarska postaja* (45. - 59. stranica). Ovoga puta u središtu autorova istraživanja jest municipij Magnum, koji se nalazio na cestovnome pravcu koji je vodio iz Salone do legijskoga logora u Burnumu. Brojni arheoloških nalazi (zavjetni

natpisi) potvrđuju postojanje beneficijarske postaje u Magnumu, koja je osiguravala cestovni put kao i strateški važan prijelaz preko rijeke Čikole.

Rimski vojni logor Burnum tema je rada Silvije Bekavac *Jupitrov kult u Burnumu* (61. - 77. stranica). Analizom epigrafskih natpisa i kiparskih ostvarenja autorica prikazuje širenje Jupiterova kulta kao i njegovo postojanje nakon povlačenja rimske vojske iz Burnuma.

Potom slijedi rad Vedrane Jović *Jugoistočni potez zadarskih zidina (Povijesni razvoj od antike do kasnog srednjeg vijeka)* (79. - 119. stranica). Autorica donosi pregled arheoloških istraživanja zadarskih fortifikacija, točnije jugoistočnoga poteza zadarskih zidina, koji se sustavno može pratiti od početka 20. stoljeća. Kroz spomenuti prikaz autorica ukazuje na nekoliko faza razvoja gradskih fortifikacija od antičkoga doba do kasnoga srednjeg vijeka.

Još jedan rad iz polja arheologije djelo je Ane Jordan Knežević: *Ranokršćanske crkve s kontinuitetom u predromanici u Zadru* (121. - 148. stranica). U radu se – kao što i sam naslov kaže – analiziraju ranokršćanske crkve u gradu Zadru i njegovu predgrađu koje su svoju funkciju zadržale i u ranome srednjem vijeku. Riječ je o katedrali Sv. Petra (Sv. Anastazije), bazilikama Sv. Stjepana (Sv. Šimuna), Sv. Marije Velike, Sv. Tome te bazilici Sv. Ivana Krstitelja, koja se nalazila izvan gradskih zidina.

Šesti rad časopisa jest rad Zvezdana Strike *Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine (Povodom 950. godišnjice njegova prvog spomena)* (149. - 172. stranica). Autor na temelju darovnica samostanu, ali uvidom i u druga vrela, opisuje razvoj benediktinskoga samostana u Biogradu. Opisuje i sudbinu benediktinaca nakon razaranja Biograda 1125. godine, dok su posljednji reci posvećeni djelovanju pojedinih opata.

Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća (173. - 188. stranica) rad je Marije Zaninović-Rumora. Uvidom u arhivsko gradivo te ra-

šclambom tiskanih izvora i relevantne literature autorica prikazuje razvoj osnovnih mjera za dužinu i površinu koje su se koristile u splitskoj komuni. Iako ovisni i o političkoj vlasti, autorica zaključuje da su se, uz vencijske mjere, u Splitu sačuvali i autohtoni mjerni sustavi.

Splitom, ali ovoga puta splitskim useljencima u Mlecima, bavi se sljedeći rad. Lovorka Čoralić u radu *Prilog poznavanju djelovanja duhovnih osoba iz Splita u Mlecima (od XV. do XVIII. stoljeća)* (189. - 203. stranica) analizira stalnu ili privremenu nazočnost splitskih duhovnih osoba u Gradu na Lagunama. Naglasak je pritom stavljen na njihove zabilježbe u oporučnim spisima i procesima mletačke inkvizicije kao i na znanstveno, književno i kulturno djelovanje pojedinaca.

Deveti rad časopisa autorice Antonije Mlikote nosi naslov *Arsenal u Zadru – povijest, funkcija i revitalizacija* (205. - 230. stranica). U njemu autorica opisuje razvoj zadarskoga Arsenala od 16. stoljeća preko pregradnji učinjenih u 19. stoljeću do njegove uklopljenosti u suvremeni kulturni i društveni život grada.

Potom slijedi rad Gvozdane Franov-Živković *Bratovštine (skule) župe Blažene Gospe od Luzarija u Preku na Otoku Ugljanu u 18. i 19. stoljeću* (231. - 260. stranica). Analizom glagoljskih izvora (matrikula bratovština) prikazano je djelovanje bratovštine Blažene Gospe od Luzarija iz Preka, bratovštine Gospe od Karmela i Duš od Purgatorija te bratovštine Svetoga Križa. Uvidom u spomenuto gradivo autorica je opisala način djelovanja bratovština, njihovu uključenost u zajednicu (pomaganje, suradnja i druge aktivnosti) kao i sličnosti kapitula s ostalim bratovštinama.

Šime Peričić u ovome je broju časopisa zastupljen s dva rada. Prvi od njih *Prinos poznavanju gospodarstva otoka Molata od 18. do početka 20. stoljeća* (261. - 273. stranica) svojevrsna je dopuna prijašnjih istraživanja triju otočkih naselja Molata, Brgulja i Zapuntela. Izneseni su novi podaci o demografskim kretanjima, agrarnim odnosima, stočarstvu,

ribarstvu, pomorstvu i drugim aktivnostima stanovnika.

Slične teme, ovoga puta vezane uz Sali na Dugome otoku, Šime Peričić obradio je u radu *Prilog poznavanju gospodarstva Sali od 18. do početka 20. stoljeća* (275. - 284. stranica). Budući da je razvoj najvažnije privredne grane – ribarstva već znatno istražen, autor se fokusirao na analizu manje istraženih segmenata gospodarstva. U prvome redu riječ je o poljodjelstvu i stočarstvu, a na samome kraju rada osvrnuo se i na obrtnike (drvodjelce, kovače, kalafate i druge), koji su činili znatan udio otočkoga stanovništva.

Raznolikosti obrađenih tema doprinijela je i jedna demografska tema. Ante Bralić i Stipe Ramljak autori su rada *Demografske prilike u drniškom kraju prema austrijskim popisima pučanstva (1857. – 1910.)* (285. - 321. stranica). Rad je nastao analizom statističkih podataka preuzetih iz austrijskih popisa stanovništva, a obrađuje brojne segmente demografskih kretanja u drniškome kraju. Prikazano je brojčano stanje stanovništva, kretanje broja stanovništva te njegova dobna, spolna, vjerska, jezična i nacionalna struktura.

“Šusteršičevi pravaši” – geneza trijalskičkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša (323. - 345. stranica) naslov je rada slovenskoga povjesničara Andreja Rahtena. Autor analizira parlamentarnu suradnju slovenskih katoličkih narodnjaka predvođenih Ivanom Šusteršičem i kršćansko-socijalnim ideologom Janezom E. Krekom s predstavnicima dalmatinskih pravaša u razdoblju od kraja 19. stoljeća do početka Prvoga svjetskog rata.

Potom slijedi rad *Povijest trgovačke, obrtničke i bankarske djelatnosti u Šibeniku od 1921. do 1941. godine* (347. - 378. stranica) Milivoja Blaževića u kojemu autor opisuje i analizira razne aspekte razvoja grada Šibenika. U radu se raščlanjuju temeljne odrednice vezane uz djelovanje Udruženja trgovaca i obrtnika, a kroz njih i aktivnosti nekih šibenskih industrijalaca, obrtnika i trgovaca. Aktivnost Udruženja u spomenutome je razdo-

blju bila usmjerena k formiranju šire upravne oblasti koja bi, uz šibenski kraj, obuhvaćala i područje sjeverne Dalmacije.

Posljednji rad časopisa djelo je Šime Dunatova, a nosi naslov *Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine* (381. - 397. stranica). Autor prati razvoj prvih političkih stranaka u Hrvatskoj od osnivanja 1989. godine do izbora u travnju i lipnju 1990. godine. Naglasak je pritom stavljen na osnivanje i programe najvažnijih hrvatskih političkih stranaka: Hrvatske socijalno-liberalne stranke, Hrvatske demokratske zajednice i Saveza komunista Hrvatske – Stranke demokratskih promjena.

U drugoj cjelini *Ocjene i prikazi* objavljeni su prikazi triju monografija – o knezu Bernardinu Frankapanu i njegovu znamenitom govoru (*Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku*), o prošlosti Dugoga Otoka (*Libar o Dugom otoku*) te monografija o vojno-redarstvenoj operaciji Oluja.

Ovaj – osuvremenjen i vizualno unaprijeđen – broj *Radova*, uz već navedeno, karakterizira i velik broj radova. Uz širok spektar istraživačkih tema i povijesnih razdoblja u časopisu su uz historiografiju zastupljene i druge znanosti – u prvome redu arheologija i povijest umjetnosti. Zbog svega navedenoga ovaj broj *Radova* vrijedan je doprinos za proučavanje brojnih sastavnica hrvatske prošlosti.

Maja Katušić